

JANUSZ PIASNY

MIEJSCE I ROLA POLITYKI KONSUMPCJI W KSZTAŁTOWANIU SPOŻYCIA W POLSCE

I. ISTOTA I RODZAJE POLITYKI KONSUMPCJI

W polskim piśmiennictwie ekonomicznym przyjmuje się, że polityka konsumpcji stanowić powinna zespół zasad, metod i środków stosowanych przez państwo w celu podnoszenia poziomu oraz unowocześniania struktury konsumpcji zarówno w odniesieniu do całego społeczeństwa, jak i jego podstawowych grup społeczno-zawodowych oraz jednostek¹. Zgodnie z tym ujęciem istota polityki konsumpcji ma polegać na takim oddziaływaniu państwa, aby ekonomicznymi i pozaekonomicznymi narzędziami wyzwać w społeczeństwie zmiany w poziomie i strukturze spożycia, które uznawane są za racjonalne z punktu widzenia osiągnięć nauki, posiadanych zasobów, doświadczeń przeszłości i krytycznej obserwacji tendencji aktualnych.

Stąd też głównym przedmiotem i zadaniem polityki konsumpcji winno być określenie kierunków rozwoju spożycia, określania jej bieżących i docelowych poziomów oraz struktur rzeczowych, wskazywanie priorytetów społecznych w spożyciu czy proponowanie metod i narzędzi ich realizacji. W ten sposób polityka konsumpcji, teoretycznie rzecz biorąc, winna doprowadzać do wywoływania całokształtu spójnych działań społeczno-gospodarczych realizowanych przez różne szczeble zarządzania gospodarką².

¹ Patrz: E. Wiszniewski, *Polityka konsumpcji w Polsce*, Warszawa 1979, s. 14; a także B. Kołodziejek, *Refleksje o poglądach na temat polityki konsumpcji w Polsce*, *Gospodarka Planowa* 1980, nr 7 - 8, s. 388.

² Polityka konsumpcji jest — generalnie biorąc — częścią ogólnej polityki społeczno-ekonomicznej. Do konsumpcji jednak nie da się zastosować w pełni zasady racjonalnego gospodarowania. Polityka konsumpcji musi bowiem uwzględniać także postępowanie impulsywne, w szeregu przypadkach nawet nieracjonalne, niezbędne do osiągnięcia określonych celów społecznych. Szerzej na ten temat: K. Secomski, *Polityka społeczno-ekonomiczna — zarys teorii*, wyd. 2, Warszawa 1978 oraz E. Wiszniewski, *Polityka konsumpcji*, s. 23 i n.

W teorii gospodarowania, w zależności od przyjętych kryteriów, wyróżnia się kilka rodzajów polityki konsumpcji. I tak, jeśli za kryterium przyjmujemy główny cel działań, wtedy mamy do czynienia z ilościową i jakościową polityką konsumpcji³. Charakteryzując jedną i drugą myślimy wyłącznie o rozłożeniu akcentów, a nie absolutnie „czystej” ilościowej czy jakościowej polityce konsumpcji, gdyż w praktyce oba te rodzaje mogą być stosowane jednocześnie.

Ilościowa polityka konsumpcji, jak sama nazwa wskazuje, ma na celu absolutny wzrost spożycia określonych dóbr i usług. Tego rodzaju polityka jest eksponowana głównie w warunkach ekstensywnego wzrostu gospodarczego. Jej cechą charakterystyczną jest uruchamianie prostych rezerw. Chodzi tu o zwiększanie konsumpcji poszczególnych dóbr i usług do poziomu uznanego za odpowiedni w stosunku do innych krajów i społeczeństw. Często może to być polityka, która ma doprowadzić do uzyskania norm spożycia, na przykład żywności, w granicach uznanych za poziom zadowalający z punktu widzenia filozjologii żywienia człowieka. Efekty takiej polityki konsumpcji są łatwo dostrzegalne. Występują w prostej zależności od stopnia podnoszenia poziomu materialnego poszczególnych grup społecznych ludności. W okresie wzrostu ekstensywnego, w polityce konsumpcji przeważają elementy ilościowe i społeczne, warunkiem jednak nieodzownym ich realizacji jest zabezpieczenie wzrastającej podaży dóbr konsumpcyjnych.

Inaczej są rozłożone akcenty w jakościowej polityce konsumpcji, która ma miejsce głównie w warunkach wzrostu intensywnego. W tym okresie przewagę uzyskują akcenty ekonomiczne — jakościowe. Wówczas to polityka konsumpcji stawia sobie — jako podstawowe zadanie — dokonanie zmian strukturalno-jakościowych w dotychczasowym modelu spożycia. W tej fazie wzrostu coraz wyraźniej zaczyna występować sprzężenie zwrotne między konsumpcją a produkcją. Pod wpływem wzrostu różnorodności produkcji i pojawiania się coraz to nowych produktów bądź uruchamiania nowych gałęzi gospodarki, w spożyciu bieżącym i przyszłym mogą zachodzić istotne zmiany jakościowe. Z kolei sama konsumpcja, a w szczególności rozwój aspiracji ludności w tej fazie, mogą i rzeczywiście oddziaływać dynamizująco na dalsze przemiany w sferze produkcji. W ten sposób jakościowa polityka konsumpcji może (i powinna) być ważnym składnikiem ogólnej polityki społeczno-ekonomicznej.

Jeśli za kryterium rozróżnień polityki konsumpcji weźmiemy formy spożycia, możemy wówczas wyodrębnić polityki konsumpcji indywidualnej i zbiorowej oraz wobec grup gospodarstw domowych i konsumentów (np. dzieci, kobiety ciężarne, ludzie starsi, inwalidzi) itp.

Z punktu widzenia „kryterium czasu” możemy mówić także o minionej, aktualnej i perspektywicznej polityce konsumpcji, natomiast w zależności

³ E. Wiszniewski, *Ekonomika konsumpcji*, Warszawa 1983. s. 255.

od „przestrzeni” można wyodrębnić ogólnokrajową bądź regionalną. Wszystkie te rodzaje polityki konsumpcji stanowią jednak części składowe ogólnej polityki społeczno-gospodarczej.

Posługując się natomiast kryterium „aktywności” można wyodrębnić trzy koncepcje polityki konsumpcji, a mianowicie⁴: normatywną, aktywną i bierną. Teoretycznie rzecz biorąc, z normatywną polityką konsumpcji mamy do czynienia wówczas, gdy całkowicie eliminujemy wpływ rynku na kształtowanie poziomu i struktury konsumpcji społeczeństwa. Według tej koncepcji struktura konsumpcji jest kształtowana wyłącznie na podstawie ogólnospołecznych preferencji poznawanych i formułowanych metodami pozarynkowymi. W tej koncepcji nie uwzględnia się lub co najmniej bardzo ogranicza możliwość uwzględnienia, w procesie kształtowania modelu konsumpcji, indywidualnych preferencji konsumentów, także ignoruje się badania popytu rynkowego w celu poznania reakcji indywidualnych konsumentów. Taka polityka konsumpcji ma swoje racje bytu tylko wówczas, gdy występuje konieczność „manipulowania niedostatkiem” i gdy istnieje społeczna potrzeba utrzymania i zaspokojenia potrzeb ludności na względnie sprawiedliwym poziomie.

Aktywna polityka konsumpcji natomiast polega na oddziaływaniu, przez centralne organy polityczno-gospodarcze, na sferę konsumpcji w taki sposób, aby nastąpiły pożądane zmiany w strukturze spożycia społeczeństwa, szczególnie w tych segmentach, które z punktu widzenia ogólnospołecznego są racjonalne. W ramach tej polityki jednak uwzględnia się także wyniki badań preferencji indywidualnych. Preferencje te określa się za pomocą metod rynkowych i pozarynkowych. Stąd, stosując ten rodzaj polityki konsumpcji, organy centralne muszą jednocześnie poznawać i formułować w uporządkowane systemy preferencje ogólnospołeczne oraz preferencje indywidualne konsumentów. Do poznania tych ostatnich szczególnie ważne znaczenie mają informacje rynkowe dotyczące ujawnionego popytu oraz wyniki badań ankietowych dotyczące zakupów przez ludność w bliższej i dalszej przyszłości.

Bierna polityka konsumpcji polega wreszcie na uznaniu pełnej suwerenności konsumenta co oznacza, że ta teoretyczna koncepcja polityki konsumpcji opiera się wyłącznie (lub prawie wyłącznie) na podstawie preferencji konsumentów. Teoretycznie sprowadza się ona do całkowitego pozostawienia kwestii kształtowania konsumpcji, a przez to i produkcji, automatycznemu mechanizmowi rynkowemu. W ramach tej koncepcji producenci poszczególnych dóbr i usług kierują się zasadą maksymalizacji korzyści i kształtują strukturę produkcji, zgodnie z ujawnionym bądź wyrażanym popytem rynkowym różnorodnych grup konsumentów. W tych warunkach, zmiany w strukturze popytu, dokonujące się pod wpływem różnorodnych czynników, prowadzą do podejmowania

⁴ Ibidem, s. 256.

odpowiednich decyzji produkcyjnych przez różnorodnych producentów, odpowiednio do kierunków popytu. Koncepcja ta zakłada więc, że struktury konsumpcji społeczeństwa, a także produkcji, kształtują się na podstawie indywidualnych preferencji konsumentów ujawnionych na rynku. W tej koncepcji konsumenci decydują głównie o kierunkach i strukturze produkcji. Zakłada się w niej, że nikt tak dobrze nie zna potrzeb konsumentów jak oni sami, a popyt rynkowy najlepiej je wyraża.

Koncepcja biernej polityki konsumpcji ze strony centralnych organów państwowych w gospodarce socjalistycznej nigdy nie miała zastosowania. Co więcej, można stwierdzić, że polityka ta, formułowana głównie w odniesieniu do gospodarki rynkowo-kapitalistycznej jako polityka pełnej suwerenności konsumenta, nie występowała również w swej czystej postaci. Najwięcej jej elementów występowało w kapitalizmie wolnokonkurencyjnym, coraz mniej zaś w kapitalizmie monopolistycznym.

Jeżeli idzie o Polskę, to praktycznie w całym okresie powojennym występowały tylko normatywna i aktywna polityka konsumpcji. Generalnie jednak można stwierdzić, że w konkretnych warunkach i latach funkcjonowania naszej gospodarki, na przestrzeni całego okresu powojennego nie stanowiła ona prawie nigdy spójnego systemu celów i instrumentów ich realizacji. Charakteryzowała ją odcinkowość i doraźność działań, a często także niewystarczająca spójność. Dlatego w warunkach obecnej wdrażanej reformy gospodarczej wyraźne określenie celów i zadań polityki konsumpcji staje się bezwzględną koniecznością. Polityka konsumpcji, stanowiąc element nadrzędnych celów gospodarowania, może i powinna stać się aktywnym składnikiem nowego systemu ekonomicznego, jaki ma powstać w procesie wdrażania reformy gospodarczej. System ten ma przyczynić się do skuteczniejszego i bardziej racjonalnego powiązania produkcji z konsumpcją.

Zanim jednak przedstawię szczegółowiej poglądy na tę kwestię, należy dokonać krótkiego przeglądu kierunków, osiągnięć i potknięć polityki konsumpcji w poszczególnych etapach rozwoju Polski powojennej.

II. POLITYKA KONSUMPCJI W OKRESIE ODBUDOWY KRAJU (LATA 1945 - 1949)

W wyniku ogromnych strat i zniszczeń wojennych w gospodarce oraz zubożenia narodu, wszystkie poczynania ogólnej polityki społeczno-gospodarczej koncentrowano na odbudowie gospodarstwa kraju. Natomiast w zakresie polityki konsumpcji główny wysiłek koncentrowano na szybkiej odbudowie podstaw biologicznych społeczeństwa.

Rezultaty ogólnej polityki społeczno-gospodarczej były w tym okresie nadspodziewanie skuteczne. Uzyskano wysokie tempo wzrostu produkcji przemysłowych dóbr konsumpcyjnych oraz nastąpiła szybka odbudowa

produkcji rolnej. Osiągnięcia te umożliwiły już na wielu odcinkach w latach 1946 - 1947 zbliżenie się do poziomu spożycia z okresu przedwojennego. W zakresie żywienia poziom ten osiągnięto w tak ważnych produktach, jak: mięso, tłuszcze i cukier. Był to znaczący postęp, szczególnie w świetle faktu, że w wyniku wojny nastąpiło bardzo poważne obniżenie ogólnego poziomu spożycia żywności, głównie wśród ludności miejskiej. I tak, zaraz po wojnie, oceniano, że wartość energetyczna dziennego żywienia, przypadającego średnio na 1 mieszkańca Polski, nie przekraczała 2000 kalorii i była zaledwie o 600 kalorii wyższa od minimum biologicznego, określanego wówczas przez ONZ dla naszych warunków klimatycznych⁵.

Niekompletność materiałów źródłowych z tego okresu nie pozwala na wyciąganie daleko idących wniosków, dotyczących efektów stosowanej wówczas polityki konsumpcji. Pozwalają one jednak stwierdzić, że zastosowane instrumenty polityki konsumpcji doprowadziły do szybkiego osiągnięcia wyższego poziomu spożycia przez te grupy społeczne, które jeszcze w 1945 roku nie osiągały niezbędnego minimum. Nastąpiło także w pierwszym rządzie zapewnienie stosunkowo lepszych warunków zaopatrzenia całej ludności, a szczególnie grupom zawodowym, które bezpośrednio uczestniczyły w odbudowie rolnictwa i tych przemysłów, które uznawano za podstawowe dla dalszego rozwoju gospodarczego.

Instrumentem zastosowanym wówczas w ramach polityki konsumpcji, było wprowadzenie systemu kartkowego wobec około 10 mln osób ludności miejskiej, co stanowiło 90% ówczesnej ludności nierolniczej. Pozostałe 10%, nie objęte systemem zaopatrzenia kartkowego, stanowiły osoby zatrudnione w sektorze prywatnym. Osiągały one znacznie wyższe dochody od osób zatrudnionych w sektorze uspołecznionym i stąd mogły zaopatrywać się na wolnym rynku, gdzie jednak ceny żywności były znacznie wyższe. Takie zasady prowadzenia polityki konsumpcji doprowadziły do zabezpieczenia ludności w podstawowe środki żywnościowe oraz przyczyniały się do zmniejszania różnic w poziomie żywienia różnych grup ludności.

Zasady wielkości przydziału artykułów żywnościowych i nieżywnościowych na kartki były zróżnicowane. U podstaw tego zróżnicowania leżały przede wszystkim warunki pracy i znaczenie danej gałęzi czy działu gospodarki narodowej dla szybkiej odbudowy gospodarki. Z reguły były preferowane wówczas przemysły wydobywcze, metalurgiczne i przemysł maszynowy. Z uwagi na niedosyt różnych towarów oraz występowanie bardzo zróżnicowanych cen (w systemie kartkowym i na „czarnym rynku”) przedsięwzięciom tym towarzyszyła ostra walka ze spekulacją.

Odnosząc te rozważania do podstawowych rodzajów polityki konsumpcji można stwierdzić, iż we wstępnym okresie odbudowy (lata 1945 - 1948)

⁵ E. Wiszniewski, *Polityka konsumpcji*, s. 45.

realizowano głównie ilościową politykę konsumpcji, natomiast jeśli idzie o sposoby jej realizacji, to odpowiadał on polityce normatywnej (kartki). Takie postępowanie było uzasadnione stanem gospodarki i ówczesnym rozumieniem sprawiedliwości społecznej. Rezultatem tak realizowanej polityki konsumpcji w okresie do 1949 roku było doprowadzenie poziomu życia ludności pracującej przynajmniej do poziomu z okresu przedwojennego⁶. W ślad za szybkim wzrostem produkcji powstawała możliwość systematycznego likwidowania zaopatrzenia kartkowego. Prawie całkowita likwidacja systemu zaopatrzenia ludności za pomocą kartek nastąpiła jednak dopiero w 1950 roku. W wyniku stosowanej wówczas polityki konsumpcji zdołano zrealizować odbudowę biologiczną podstaw rozwoju społeczeństwa. Nie udało się w tym okresie jednakże doprowadzić do poważniejszych zmian w strukturze konsumpcji oraz wyraźniejszego poprawienia warunków bytowych rodzin robotniczych.

III. PROBLEMY POLITYKI KONSUMPCJI W OKRESIE I FAZY UPRZEMYSŁOWIENIA (LATA 1950-1955)

Opracowany i przyjęty do realizacji w tym okresie tzw. plan 6-letni zakładał zbudowanie podstaw długofalowego uprzemysłowienia. Ustalono w nim, że nastąpi wzrost o 54% produkcji środków produkcji, a środków konsumpcji tylko 11%, w stosunku do poziomu z 1949 roku. Zakładano, że przyjęte preferencje dla przemysłu środków produkcji przyczynią się do stworzenia dogodnych warunków rozwoju przemysłów konsumpcyjnych, a w konsekwencji do wzrostu dostaw towarów na rynek. W ciągu całego sześćdziesiątka przewidywano także, że nastąpi 40-procentowy wzrost płacy realnej. Wzrost ten miał być zrealizowany dwoma drogami: poprzez zwiększanie płac nominalnych oraz stopniowe obniżanie cen artykułów powszechnego spożycia.

Te ostatnie cele zostały zrealizowane tylko częściowo, nie były bowiem one powiązane spójnie z całością poczynań rozwoju społeczno-gospodarczego w tym okresie. Słuszne założenie teoretyczne, że uprzemysłowienie służy konsumpcji na dalszą metę, nie znalazło dostatecznego materialnego wyrazu w wewnętrznych ustaleniach planu społeczno-gospodarczego. Nie uwzględniono precyzyjnie w nim sprzężeń zwrotnych, jakie występują między akumulacją a konsumpcją w krótkim i długim okresie⁷.

⁶ Zob. *Rocznik Statystyczny GUS 1955*, Warszawa 1956, s. 136.

⁷ Patrz: J. Piasny, *Miejsce konsumpcji w teorii gospodarki socjalistycznej*. Zeszyty Naukowe, WSE Poznań 40, Seria II, Poznań 1967, s. 8 i n. oraz Z. Romanow, *Realizacja celu gospodarki socjalistycznej w okresach krótkich i długich*, w: *Socjalistyczny model konsumpcji*, pod red. J. Piasnego, Warszawa 1973, s. 81 i n.

I tak, jeśli w długim okresie akumulacja (uprzemysłowienie) rzeczywiście służy rozwojowi konsumpcji i jest jej koniecznym warunkiem, to jednak w krótkim okresie — w przyjętej konwencji napięta realizacja tego zadania odbywa się prawie zawsze kosztem bieżącej konsumpcji. Ta ostatnia prawda znalazła swoje potwierdzenie w pierwszych trzech latach planu sześcioletniego, tj. w okresie przyspieszonego tempa wykonania zadań tego planu. W wyniku przyspieszonego rozwoju przemysłu środków produkcji, nastąpił bardzo znaczny wzrost zatrudnienia i przeciętnej płacy. W rezultacie ogólny fundusz płac w 1950 roku był wyższy o 44%, w 1951 roku o 73%, a w 1952 roku już o 100% w stosunku do 1949 roku⁸. Tymczasem nie było jeszcze w tym okresie dostaw rynkowych z nowo uruchamianych inwestycji w przemysłach produkujących środki konsumpcji. W konsekwencji nastąpił szybszy wzrost dochodów ludności niż podaż towarów i usług rynkowych. Ponadto spadek produkcji rolnej w 1951 roku (o 8%) spowodował szczególnie dotkliwy niedobór żywności, a w ślad za tym nastąpił szybki wzrost cen na wolnym rynku na artykuły żywnościowe.

Państwowe organa centralne, próbując przeciwdziałać zarysowującemu się spadkowi spożycia, wprowadziły ponownie reglamentację niektórych artykułów żywnościowych w postaci kartek na żywność, głównie na mięso i tłuszcze. Równocześnie nałóżono na gospodarstwa rolne obowiązek dostaw wielu produktów na rzecz państwa, po cenach znacznie niższych od cen rynkowych. Było to niewątpliwie dodatkowe silne obciążenie dochodów gospodarstw chłopskich i realne ich obniżenie. Ponadto, w wyniku rozwierania się nożyc pomiędzy podażą a popytem, na wiele przemysłowych artykułów konsumpcyjnych zaszła potrzeba przeprowadzenia zmian cen i płac. W konsekwencji z dniem 3 I 1953 roku nastąpiła generalna reforma systemu zaopatrzenia rynkowego, cen i płac. Polegała ona na zniesieniu kartkowego zaopatrzenia ludności, z jednoczesną znaczną podwyżką cen na artykuły żywnościowe i towary nabywane przez ludność rolniczą, przy równoczesnym podniesieniu płac pracowników zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej. W rezultacie nastąpiło przejściowe obniżenie dochodów realnych ludności. Z punktu widzenia jednak równowagi rynkowej reforma ta przyniosła pozytywne rezultaty, pozwoliła bowiem opanować niebezpieczne procesy rynkowe i zahamować silne tendencje inflacyjne.

W wyniku tak prowadzonej polityki konsumpcji można stwierdzić, że powstałe w latach 1951-1953 napięcia rynkowe rozwiązano przez ograniczanie wzrostu bieżącego spożycia, między innymi przejściowo obniżając płace realne w wielu grupach pracowników i dochody realne ludności rolniczej. Stwarzało to jednak głęboką dysproporcję pomiędzy szybkim rozwojem potencjału gospodarki narodowej a pogorszeniem się sytuacji ma-

⁸ E. Wiszniewski, *Polityka konsumpcji*, s. 69.

terialnej wielu grup ludności, co wywołało- ostrą krytykę zastosowanych rozwiązań i sprzeciw wobec metod realizacji uprzemysłowienia kraju. Wielu ekonomistów, widząc granice „społecznej wytrzymałości”, obniżania spożycia, zwracało uwagę, że do utrzymania rozwoju konieczne jest zachowanie odpowiednich proporcji pomiędzy spożyciem a akumulacją. Zmiany jednak w polityce społeczno-gospodarczej, a także polityce konsumpcji nastąpiły dopiero po II zjeździe partii, w 1954 roku.

Z tego krótkiego przeglądu wynika, iż kształtowanie się spożycia w latach 1950 - 1955 było wypadkową nierównomierniej realizacji planu społeczno-gospodarczego. Można uważać, że dość wysoki poziom konsumpcji w 1951 r. był niejako ukoronowaniem pomyślnego procesu odbudowy. Natomiast drugi i trzeci rok planu sześcioletniego przyniosły spadek spożycia i dopiero realizacja zmian strukturalno-jakościowych, wprowadzonych w 1954 roku oraz uruchomienie zakładów wybudowanych w okresie napiętej akumulacji przyczynił się do ponownego wzrostu konsumpcji w końcowych latach planu sześcioletniego⁹.

IV. POLITYKA KONSUMPCJI W LATACH 1956-1970 I JEJ REZULTATY

Omawiany okres był — generalnie biorąc — korzystny dla rozwoju konsumpcji. Nie przebiegał on jednak równomiernie i nie był wolny od zahamowań.

Pierwszy plan pięcioletni (lata 1956 -1960) przewidywał podniesienie poziomu życia ludności oraz unowocześnienie i przekształcenie struktury konsumpcji. Spożycie miało wrastać średnio o 5 - 6% rocznie, a dochód narodowy o 7 - 8%. Realizacja planu wykazała jednak, że te założenia nie w pełni zostały wykonane. I tak, inaczej przebiegała realizacja w pierwszym (lata 1956 - 1958) i drugim (1959 - 1960) etapie planu¹⁰. W pierwszym etapie zaznaczył się szczególnie korzystny wpływ polityki gospodarczej na bieżącą konsumpcję. Wówczas to zanotowano najszybszy wzrost spożycia w całym pierwszym dwudziestolecu Polski powojennej. Zahamowanie tego trendu nastąpiło w drugim etapie realizacji planu. Cykliczność wynikała, w poważnej mierze, ze sposobu wykonywania zadań planowych. W pierwszym okresie tego planu zadania w zakresie konsumpcji wyprzedzały (w dużym stopniu narzucały) kierunki działania poszczególnym gałęziom i działom gospodarki. Była to aktywna polityka konsumpcji, narzucająca kierunki działania. W drugim natomiast etapie realizacji planu polityka konsumpcji stała się bardziej dostosowawcza, podporządkowana uzyskiwanym wskaźnikom produkcji. W rezultacie w pięcioleciu 1956 - 1960 założenia polityki konsumpcji nie zostały w pełni zrealizowane. Wy-

⁹ Por. K. Ryć, *Spożycie a wzrost gospodarczy Polski 1945 -1970*, Warszawa 1968.

¹⁰ Por. A. Karpiński, *Polityka gospodarcza Polski*, Warszawa 1964

nikało to częściowo ze zbyt ambitnych zadań, przyjętych dla rozwoju konsumpcji, a częściowo z niekorzystnych dla konsumpcji zmian w ogólnej polityce społeczno-gospodarczej. Niższe, niż przewidywano w planie, tempo wzrostu poziomu konsumpcji nie zahamowało jednak procesu unowocześniania struktury spożycia, co było niewątpliwym dorobkiem tego okresu.

W latach sześćdziesiątych głównymi zewnętrznymi wyznacznikami polityki konsumpcji były: przyspieszenie tempa wzrostu inwestycji i ich koncentracja na wybranych gałęziach przemysłu, zniesienie niektórych dostaw obowiązkowych, zwiększenie eksportu jako źródła spłaty zadłużeń, dostosowywanie cen do kosztów produkcji oraz zwiększenie roli ekonomicznych narzędzi oddziaływania na pracowników. Zbyt słabo eksponowano w tym czasie produkcję rynkową i produkcję dóbr dla konsumpcji indywidualnej. Rola aktywnej polityki konsumpcji została ograniczona. Konsumpcja znowu zaczęła być traktowana jako rezultat wynikowy decyzji inwestycyjnych i eksportowych¹¹. Brakowało także śmiałej koncepcji dotyczącej unowocześnienia struktury spożycia. Nie można bowiem za taką uznać ogólnego sformułowania o konieczności zmniejszania udziału żywności w spożyciu ogółem. Nie określono również zakresu i tempa zmniejszania konsumpcji naturalnej. W tej sytuacji trudno uznać dziesięciolecie 1961 - - 1970 za okres w całości sprzyjający rozwojowi nowoczesnej konsumpcji.

Mimo tych mankamentów okres ten charakteryzuje się podniesieniem poziomu spożycia, co wyraziło się wzrostem spożycia różnorodnych dóbr materialnych, zarówno żywnościowych, jak i nieżywnościowych. Dość istotnym i korzystnym przekształceniom ulegała struktura konsumpcji, wyraźnie zaznaczyły się elementy świadczące o jej unowocześnianiu. Nastąpił także postęp w denaturalizacji spożycia, wzrósł udział usług w spożyciu indywidualnym oraz zanotowano pewien postęp w unowocześnianiu struktury spożycia żywności. Zaszły również korzystne zmiany w strukturze spożycia artykułów nieżywnościowych¹². Generalnie jednak można stwierdzić, że politykę konsumpcji w tym okresie cechowała dostosowawczość do istniejącej sytuacji, że więcej w niej było elementów biernych niż aktywnych.

Cykliczność kształtowania się polityki konsumpcji, w omawianych latach, wynikała głównie z braku długofalowej, merytorycznie uzasadnionej koncepcji rozwoju spożycia¹³. Mówiło się o niej tylko w sytuacjach trud-

¹¹ Por. K. Boczar, Z. Kossut, *Ekonomika handlu*, Warszawa 1974, s. 290.

¹² Patrz przykładowo M. Czerniewska, *Budżety domowe rodzin chłopskich*, Warszawa 1963; J. Piasny, *Podstawowe zmiany w poziomie i strukturze konsumpcji w Polsce Ludowej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1970, z. 3; K. Ryc, *Wzrost gospodarczy a kształtowanie struktury konsumpcji*, Nowe Drogi 1974, z. 9.

¹³ Patrz: W. Wilczyński, *Rynek sprzedawcy i rynek nabywcy a optymalne wykorzystanie zasobów*, Poznań 1963; M. Pohorille, *Model konsumpcji*, *Ekonomista* 1966, z. 2 oraz J. Piasny, *Miejsce konsumpcji w teorii gospodarki socjalistycznej*, Poznań 1967.

nych społecznie i ekonomicznie. Główną przyczyną takiego podejścia do zadań konsumpcji było — jak się wydaje — niedostrzeganie przez aparat planowania tkwiących w niej funkcji ekonomicznych, infrastrukturalnych i humanistycznych, które to funkcje wyzwalają inicjatywę, chęć do pracy i wysiłku, a także do podnoszenia społecznej efektywności wykorzystywania rezerw produkcyjnych przez poszczególnych członków społeczeństwa.

Na tle powyższych rozważań można stwierdzić, generalnie biorąc, że do 1970 roku nie było z góry określonej i następnie konsekwentnie realizowanej długofalowej polityki konsumpcji. Stąd osiągany wzrost spożycia i dokonane zmiany w jej strukturze, w tym okresie, stanowiły w dużej mierze wynik przyjmowanych i zrealizowanych kierunków rozwoju różnych sfer życia gospodarczego i społecznego. Niedocenianie konsumpcji, jako siły napędowej rozwoju, wynikało także z wyolbrzymienia tez o prymacie produkcji nad spożyciem oraz celowości wybiórczego rozwoju wybranych sfer życia społeczno-gospodarczego bądź gałęzi przemysłu. Nie znalazły jednak, wśród wybranych sfer szybkiego rozwoju, stosownego miejsca rolnictwo i przemysły produkujące na rynek. Z tych to względów postęp w rozwoju ilościowym i jakościowym konsumpcji nie odbywał się wówczas równomiernie i optymalnie¹⁴.

V. POLITYKA KONSUMPCJI W LATACH SIEDEMDZIESIĄTYCH

Niedociągnięcia w zakresie harmonijnego rozwoju całej gospodarki, a sfery konsumpcji w szczególności, zamierzano wyeliminować przechodząc od 1971 roku do nowej polityki społeczno-gospodarczej. Ta polityka w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych, a ściślej do 1974 roku, akcentowała mocno rolę konsumpcji. Znalazło to swój wyraz w uchwale VI Zjazdu PZPR, w której stwierdzono, że „przesunięcia w proporcjach rozwoju na rzecz wzrostu spożycia i wiążące się z tym odpowiednie zmiany w strukturze produkcji powinny stać się zjawiskiem trwałym”¹⁵. Wytuczne nowej polityki społeczno-ekonomicznej wyraźniej próbowały wiązać przyspieszenie wzrostu gospodarczego z rozwojem konsumpcji i odwrotnie.

W konsekwencji podjęto wiele badań i prac nad programami dotyczącymi modeli, wzorców i planów szeroko rozumianej konsumpcji¹⁶. Wię-

¹⁴ Por. L. Beskid, *Zmiany spożycia w Polsce*, Warszawa 1972.

¹⁵ *O dalszy socjalistyczny rozwój PRL, Uchwała VI Zjazdu PZPR*, Warszawa 1971, s. 76.

¹⁶ przykładowo opracowano: w MHWiU — model konsumpcji do 1980 r., w Komisji Planowania przy RM — model konsumpcji do 1980 r., w Polskiej Akademii Nauk (Zespół „Polska 2000”) — ogólny model konsumpcji. W wyniku dyskusji w środowisku poznańskim powstało także opracowanie pt. *Socjalistyczny model konsumpcji*, Warszawa 1973.

kszości programów bądź postulatów, zawartych w tych programach, nie zdołano jednak w pełni zrealizować z różnych przyczyn. Nie sposób je szczegółowo omówić w krótkim opracowaniu, podkreślić jedynie wypada, że obok różnorodnych wypaczeń subiektywnych w tym okresie, nie zdołano zapewnić skoordynowania wszystkich programów, zbilansowania materiałowego i wykonawstwa inwestycji oraz nie potrafiiono wykorzystać większości instrumentów ekonomicznych i pozaekonomicznych dla harmonijnego zrealizowania przyjętych zadań. W szczególności nie udało się skorelować przyrostu produkcji z dochodami ludności i cenami, a w konsekwencji nie postawiono bariery narastającej nierównowadze rynkowej. Równocześnie nastąpiło duże rozbudzenie aspiracji konsumpcyjnych społeczeństwa, co przy wzroście dochodu i prowadzonej polityce stabilizacyjnej cen nieuchronnie prowadziło do pogarszania się sytuacji na rynku. Szczególnie negatywnie zjawisko to występowało i potęgowało się w drugiej połowie lat siedemdziesiątych. Spóźnione i do tego niestarannie przygotowane w 1976 r. próby korekty cen detalicznych nie znalazły społecznej aprobaty. Inne podejmowane próby zwiększania produkcji w gałęziach produkujących towary rynkowe również nie dawały przewidywanych rezultatów. Z tych między innymi powodów następowało, szczególnie w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, załamanie się przyjętego w pierwszych latach dekady całego społeczno-gospodarczego programu, a polityki konsumpcji w szczególności¹⁷.

W konsekwencji, zjawiska niezadowolenia społecznego — jako wynik niekonsekwentnej polityki społeczno-gospodarczej i polityki konsumpcji — narastały już od 1975 roku. Zaciągano znaczne kredyty zagraniczne, które proces ten początkowo łagodziły, później jednak, gdy nadchodziły terminy ich spłat, przyspieszyły wybuch kryzysu. Wydarzenia, jakie nastąpiły w 1980 roku, były zatem rezultatem procesów, narastających w Polsce od szeregu lat. Jak trudne jest wyjście z kryzysu, wykazała praktyka ostatnich lat. Wymaga ono wielu przeobrażeń w kierowaniu całą gospodarką, szeregu decyzji często niepopularnych w społeczeństwie, ale niezbędnych dla wyźwignięcia gospodarki.

VI. PROBLEMY POLITYKI KONSUMPCJI W ŚWIETLE REALIZOWANEJ REFORMY GOSPODARCZEJ

Aby uniknąć dotychczasowych błędów w planowaniu i prowadzeniu właściwej polityki konsumpcji, niezbędne jest ściśle powiązanie produkcji z konsumpcją, podaży z popytem, dochodów ludności z rynkiem, cen ze społecznymi nakładami pracy itd. Dlatego też z jednej strony musi nastą-

¹⁷ Por. J. Szczepański, *Rozważania o konsumpcji i polityce społecznej*, Warszawa 1978.

pić wzmocnienie roli centralnego planowania w zakresie generalnych proporcji, a z drugiej wystąpić duża swoboda przedsiębiorstw w dostosowywaniu produkcji do zmieniających się warunków na rynku po to, by doprowadzić do równowagi rynkowej, a następnie nie dopuszczać do jej zachwiania.

Wzmocnienie roli Komisji Planowania przy Radzie Ministrów w centralnym, strategicznym planowaniu społeczno-gospodarczym, w tym także i konsumpcji, powinno wyrażać się nie tylko w zapewnieniu jej kolegialności gospodarczej (z udziałem kierowników resortów), lecz także społecznej. Niezbędne jest zwiększenie wpływu czynników społecznych w procesie przygotowywania planów oraz udziału grup społecznych o różnych interesach (wytwórcy, pracownicy, związki zawodowe, związki konsumentów, rolnicy itd.) w procesie powstawania i zatwierdzania planów¹⁸. Społeczny charakter procesu planowania stwarzać powinien nie tylko szanse uwzględnienia w planach wielostronnych aspektów celów społeczno-gospodarczych, lecz również winien wskazywać system wczesnego ostrzegania przed stanem zagrożeń w realizacji tych celów. Wymaga to stworzenia systemu informującego o przebiegu procesów gospodarczych w postaci strumieni zasileniowych, jak i informacyjnych, a więc konieczności dokonania zasadniczych przekształceń w całym systemie informacyjnym, zapewniających tzw. wczesne ostrzeganie (np. barometry sytuacji rynkowej zaopatrzeniowej itd.).

Główną natomiast podstawę planowania konsumpcji powinny stanowić wyniki badań zapotrzebowania, zgłaszanego przez różne grupy konsumentów oraz opracowane docelowe modele konsumpcji. Konieczne jest, w związku z tym, stałe doskonalenie systemów badania potrzeb społecznych i rynku oraz konsekwentne wykorzystywanie ich wyników. W systemie tym istotną rolę odgrywać muszą ośrodki naukowe, organizacje związkowe i konsumentów. Podstawę badawczą natomiast stanowić powinny systematycznie badane zbiorowości konsumentów (panele gospodarstw domowych). Niezbędnie potrzebne do dokonywania obiektywnej i wszechstronnej analizy są wyniki aktualnego stanu zaspokojenia potrzeb ludności.

Szczególnie pilnym zadaniem wydaje się opracowanie docelowych modeli konsumpcji, pozwalających na trafniejsze kontrolowanie skuteczności i spójności polityki konsumpcji. Wskazane jest wyraźniejsze powiązanie modeli z różnymi etapami zamierzonego rozwoju gospodarczego oraz wizją tego, co nazywamy socjalistycznym sposobem życia. Nurtem przewodnim upowszechniania powinien być model oszczędnego dobrobytu, ściślej jednak sprzężony z wynikami pracy każdego członka społeczeństwa.

Przedmiotem szczególnej uwagi w polityce konsumpcji powinien być także nie tylko rozwój społecznych funduszy konsumpcji, ale przede wszy-

¹⁸ Por. T. Pałaszewska-Reindl, *Polityka konsumpcji a reforma gospodarcza*, Handel Wewnętrzny 1981, z. 5-6.

stkim ich efektywne wykorzystywanie¹⁹. Zabezpieczenie środków na realizację celów społecznych, związanych z funkcjonowaniem różnych dziedzin konsumpcji zbiorowej (ochrony zdrowia, oświaty, wychowania, kultury itp.), powinno — w docelowym systemie zarządzania — odbywać się poprzez wszechstronniejsze wykorzystywanie instrumentów pieniężno-kredytowych.

Dla prowadzenia prawidłowej polityki konsumpcji istnieje pilna potrzeba śledzenia symptomów różnych zagrożeń, takich jak:

— nasilanie się zjawisk patologicznych w konsumpcji (np. wzrost spożycia alkoholu i wyrobów tytoniowych),

— negatywny wpływ wzrostu konsumpcji niektórych dóbr na środowisko naturalne człowieka (np. zanieczyszczenie bądź zatrucie środowiska),

— negatywny wpływ procesów związanych z nierównowagą rynkową na środowisko społeczne człowieka (np. spekulacja, łapówkarstwo, niechęć do solidnej pracy),

— niepożądane tendencje z punktu widzenia zasad sprawiedliwości społecznej itp.²⁰

Załamaniem właściwych proporcji pomiędzy dopływem na rynek towarów a zasilaniem go w pieniądź, nieprawidłowy układ cen oraz trudności w sferze produkcji powodowały w minionych latach coraz większe obszary braków dóbr konsumpcyjnych. Nasilało to starania szeregu konsumentów o uzyskanie uprzywilejowanej pozycji, a z drugiej strony sprzyjało spekulacji i łapownictwu. Jednocześnie wystąpiły zjawiska dość powszechnego obniżania się jakości dóbr konsumpcyjnych. W sumie więc warunki spożycia uległy pogorszeniu, a motywacyjna funkcja konsumpcji znacznie osłabła²¹. Stąd, w aktualnych warunkach, polityka konsumpcji powinna dążyć do uwzględnienia z jednej strony egalitarystycznych tendencji w zakresie potrzeb podstawowych oraz zapewnienia sprawiedliwego podziału towarów i usług o niedostatecznej podaży, a z drugiej — w miarę poprawy sytuacji gospodarczej — winna prowadzić do znacznej swobody wyboru sposobu zaspokojenia potrzeb przez konsumentów. Tylko przy zagwarantowaniu tego ostatniego warunku może być spełniona motywacyjna funkcja konsumpcji²².

Wychodząc z aktualnego stanu występujących w naszych warunkach czterech poziomów życia: 1) minimalnego, 2) podstawowego, 3) względne-

¹⁹ Por. J. Piasny, *Polityka społeczna Polski Ludowej — zasady, osiągnięcia, niepowodzenia i kierunki rozwoju*, Dydaktyka Szkoły Wyższej, 1981, z. 4.

²⁰ J. Piasny, *Rozwój socjalistycznej koncepcji podziału i jej wpływ na egalitaryzację społeczeństwa*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjalistyczny 1980, z. 1.

²¹ Por. L. Beskid, *Motywacyjna funkcja konsumpcji*, Gospodarka Planowa 1980, z. 6.

²² L. Beskid, *Polityka konsumpcji — bodziec lub bariera*, Życie Gospodarcze 1984, z. 11, s. 11.

go dostatku i 4) najwyższego, polityka konsumpcji powinna dążyć do zapewnienia możliwie najszerszym rzeszom społeczeństwa poziomu życia, określonego jako poziom podstawowy i względnego dostatku. Ważnymi instrumentami polityki konsumpcji w tym zakresie winny stać się opracowane na bazie naukowych podstaw i społecznie akceptowane minimum i maksimum socjalne spożycia (obejmujące zarówno konsumpcję indywidualną, jak i świadczenia socjalne), zróżnicowane dla różnych typów rodzin, podlegające jednak systematycznej weryfikacji i doskonaleniu²³.

Szczególnie ważnym zadaniem dla polityki konsumpcji musi stać się konsekwentne zwalczanie marnotrawstwa oraz dążenie do optymalizacji efektu użytkowego wyrobów rynkowych. Powinno to stać się podstawową regułą działania tak w sferze produkcji, jak i dystrybucji oraz konsumpcji wyrobów rynkowych. Zarówno aktualne trudności surowcowe, energetyczne, inwestycyjne, jak i wzrastająca rola rachunku ekonomicznego, wymagają szczególnej troski o właściwą jakość wyrobów, które nabywa, spożywa lub eksploatuje konsument. Realizacja tego zadania wymaga spójnego systemu działania w zakresie:

- projektowania, produkcji, obrotu oraz konsumpcji,
- gospodarowania odpadami poprodukcyjnymi i poużytkowymi,
- sprawnego przebiegu informacji rynkowej, zarówno od jednostek wytwarzających określone dobra, jak i jednostek nabywających, spożywających lub eksploatujących te dobra²⁴.

Efekt użytkowy produktu jest określany już na etapie projektowania wyrobów, stąd też etapowi temu poświęcić trzeba odpowiednią uwagę, wyposażając projektantów w możliwie bogaty zestaw informacji o potencjalnych warunkach użytkowania wyrobów. W sferze projektowania istnieje także konieczność zwrócenia uwagi na określoną stabilność asortymentową wybranych produktów i części zamiennych, w szczególności w standardowych przedmiotach długookresowego użytkowania.

Sfera produkcji wymaga ścisłego przestrzegania wszystkich parametrów i reżimów technologicznych ze szczególnym zwróceniem uwagi na konieczność zachowania odpowiednich jakości wszystkich komponentów (elementów, podzespołów i zespołów) produkowanego wyrobu. Obniżenie jakości choćby jednego z nich przekreśla właściwą jakość wyrobu finalnego. Natomiast sfera poprodukcyjna obejmująca magazynowanie, transport oraz użytkowanie wyrobów przez nabywcę dotyczy zachowania jakości produktu i wymaga: właściwych warunków magazynowania, odpowiednich warunków przemieszczania i odpowiedniego użytkowania wyrobów przez nabywcę (przechowywania, przyrządzania, konserwacji itp.).

²³ Por. A. Tymowski, *Polityka społeczna — kilka propozycji*, Nowe Drogi 1981, z. 1, s. 105; B. Przywara, *Polityka społeczna — potrzeby i bariery*, Odrodzenie 1985, nr 17.

²⁴ Por. T. Pałaszewska-Reindl, *Polityka konsumpcji a reforma*, s. 19.

Innymi warunkami umożliwiającymi osiągnięcie optymalnego efektu użytkowego w sferze konsumpcji mogą być:

- permanentna edukacja użytkownika, pozwalająca na poznanie przez niego własnych potrzeb oraz na prawidłowe dokonywanie wyborów tych potrzeb,
- prawidłowe dokonywanie wyborów nabycia określonego dobra przy uwzględnieniu rachunku ekonomicznego,
- optymalna eksploatacja zakupionego dobra oparta na głębokiej wiedzy docierającej do odbiorcy różnymi kanałami,
- łatwa dostępność usług montażowych, naprawczych, eksploatacyjnych oraz ich rzetelność i jakość wykonania,
- umiejętne liczenie efektów ekonomicznych, zdrowotnych, i społecznych z tytułu nabycia określonego wyrobu lub rezygnacji z niego,
- dobrze zorganizowane miejsce pracy oraz wybór prawidłowo zorganizowanego procesu pracy, w którym wyrób uczestniczy.

Pełny efekt użytkowy wyrobu może być zapewniony tylko wówczas, gdy dążenie do jego osiągnięcia towarzyszy wszystkim wymienionym wyżej działaniom, a także ma miejsce odpowiednio prowadzona gospodarka odpadami poprodukcyjnymi i poużytkowymi.

Równolegle do ogólnie przedstawionych sfer wpływających na efekt użytkowy wyrobu musi być zapewniony prawidłowy przebieg informacji rynkowej, tzn. zachowanie ciągłej więzi informacyjnej między producentem i jednostkami handlowymi, producentem i konsumentem bezpośrednio lub za pośrednictwem jednostek handlowych oraz jednostkami handlowymi a konsumentem. Istotny wpływ na charakter tych więzi powinna mieć także organizacja ochrony konsumentów.

Celowe wydaje się szersze, niż dotychczas, wykorzystanie dla potrzeb konsumpcji wyrobów używanych. Powodzenie samorzutnie organizowanych przez konsumentów, w niektórych większych miastach, giełd wyrobów używanych w pełni potwierdza konieczność prawidłowego zorganizowania skupu, renowacji i sprzedaży wielu produktów mogących służyć innym użytkownikom.

Szczególnego uwzględnienia w polityce konsumpcji domagają się gospodarstwa domowe, jako podstawowe jednostki organizacyjne i ekonomiczne sfery konsumpcji²⁵. W ramach bowiem gospodarstw domowych zaspokajana jest większość potrzeb człowieka, są one także producentem wielu środków zaspokajania potrzeb. Symptomem natomiast rozwoju gospodarczego jest wysoki stopień przejmowania funkcji produkcyjnych gospodarstw domowych przez gospodarkę narodową (rozwój produkcji, wyrobów o wysokim stopniu przygotowania do spożycia, szeroki rozwój usług). Z tego punktu widzenia aktualny stan naszych gospodarstw domo-

²⁵ Por. Z. Krasiński, J. Piasny, H. Szulce, *Ekonomika konsumpcji*, Warszawa 1984, s. 221 i n.

wych wyraża się zbyt wysokim obciążeniem czynnościami produkcyjnymi i usługowymi. Jednocześnie występujące trudności zaopatrzeniowe na rynku, niedorozwój infrastruktury handlowej i usługowej, niedostateczny poziom usług socjalnych (np. opieka nad dzieckiem, opieka zdrowotna) czynią funkcjonowanie gospodarstw domowych ogromnie uciążliwym, pochłaniającym wiele czasu i wysiłku ze strony jego członków, a zwłaszcza kobiet. Stan ten uznać należy za wysoce nieefektywny zarówno ze społecznego, jak i ekonomicznego punktu widzenia.

Konieczne jest więc osiągnięcie wydatnej poprawy sytuacji gospodarstw domowych. Poprawa ta powinna wyrażać się w przejęciu przez gospodarkę narodową produkcji wielu dalszych dóbr, rozwoju infrastruktury handlowej, rozwoju podaży usług bytowych, rozwoju i poprawy jakości usług socjalnych. Wymaga to opracowania przez politykę konsumpcji kompleksowego i długofalowego programu zmniejszenia uciążliwości pracy w gospodarstwach domowych, szczególnie w zakresie:

- ułatwiania żywienia rodziny i przyrządzania posiłków,
- zmniejszenia uciążliwości zakupów,
- rozwoju zbiorowych form świadczenia usług (pralnie osiedlowe czy samoobsługowe itd.).

Obok instrumentów ekonomicznych — prowadzących do racjonalizacji działalności gospodarstw domowych, rozumianej jako kształtowanie spożycia zgodnego z obiektywnymi potrzebami rodzin w aspekcie ich zdrowia, rozwoju fizycznego i psychicznego, pożądanego standardu kulturowego, zmniejszenia nakładów pracy oraz wzrostu ich efektywności — dużą rolę może i powinna spełniać systematyczna i obiektywna edukacja ich członków. Edukacja ta powinna obejmować w ujęciach:

a) p r z e d m i o t o w y m — informacje o cechach użytkowych artykułów znajdujących się na rynku, przeglądy asortymentowe produkcji, rzeczowe wzorce zaspokajania różnych potrzeb gospodarstw domowych;

b) b r a n ż o w y m — elementy służące funkcjonalnemu i estetycznemu zagospodarowywaniu i wyposażaniu domu, ubiór, środki chemii gospodarczej i higieniczno-kosmetyczne, żywność, sprzęt służący do rekreacji i wypoczynku;

c) f u n k c j o n a l n y m — zasady prawidłowego wyboru, użytkowania i konserwacji dóbr i usług, zasady komplementarnego wyposażenia domu, organizację i podział pracy domowej, gospodarkę budżetem rodzinnym;

d) p r a w n y m — uprawnienia konsumenta, zasady działania ruchu ochrony interesów konsumenta itp.

Poprzez różnorodne formy i sposoby edukacji konsumentów powinno się systematycznie oddziaływać na ich postępowanie w celu racjonalnego zachowania się na rynku, racjonalnego z punktu widzenia budżetu gospodarstw domowych, jak i ogólnej racjonalizacji modelu spożycia. Tak prowadzona edukacja konsumentów może odgrywać dużą rolę w kształto-

waniu konsumpcji zarówno w krótkim, jak i długim okresie. Edukacja konsumenta, połączona z prawidłowym wykorzystaniem narzędzi ekonomicznych kształtowania spożycia, może przywrócić właściwe znaczenie polityce konsumpcji²⁶.

Reasumując pragnę podkreślić, że tylko wówczas będziemy mogli ponownie mówić o aktywnej polityce konsumpcji — w najbliższym i dalszym okresie — gdy wysunięte przez nią cele i zastosowane metody oraz środki oddziaływania będą wewnątrznie spójne. Muszą one także prowadzić do systematycznego podnoszenia poziomu i unowocześnienia struktury konsumpcji zarówno całego społeczeństwa, jak i poszczególnych jego grup społeczno-zawodowych oraz jednostek. Warunkiem pełnej skuteczności takiej aktywnej polityki konsumpcji jednak musi być przywrócenie ogólnej równowagi pieniężno-rynkowej oraz równowag cząstkowych. a następnie niedopuszczanie do ich drastycznego zachwiania²⁷. Praktyka bowiem wykazuje, że tylko w warunkach równowagi rynkowej może następować skutecznie proces racjonalizacji struktury konsumpcji oraz optymalizacji efektu użytkowego wyrobów rynkowych, co dla polityki konsumpcji ma znaczenie pierwszoplanowe.

THE POSITION AND THE ROLE OF CONSUMPTION POLICY IN SHAPING CONSUMPTION IN POLAND

S u m m a r y

The Polish economic literature adopts that a consumption policy should consist of an aggregate of principles, methods and means used by the State in order to increase the level and modernize the structure of consumption both in relation to the whole society and to its basic socio-professional groups and individuals. Therefore the main subject and task of the consumption policy is to delimit directions of the consumption development, define its current and target levels, material structures, indicate at priorities in consumption and propose methods and tools of implementation.

As far as Poland is concerned, for the whole postwar period only a normative and active policy of consumption was encountered. It can be generally stated though, that in particular years of functioning of our economy and under certain conditions it has never become a compact system of goals and instruments of their implementation, for the whole of the examined period. It was characterized by fragmentarity, ad hoc actions and the lack of coherence. Thus under the conditions of presently implemented economic reform, a clear definition of goals and tasks of the consumption policy becomes an utmost -necessity. The consumption

²⁶ E. Wiszniewski, *O systemie narzędzi kształtowania konsumpcji*, Nowe Drogi 1983, z. 6.

²⁷ Por. J. Piasny, *Koncepcje przewyżczenia nierównowagi pieniężno-rynkowej w Polsce lat siedemdziesiątych*, w: *Nierównowaga makroekonomiczna. Mechanizmy jej powstania i koncepcje przewyżczenia*, Zeszyty Naukowe, Seria I, nr 127, AE Poznań 1985, s. 54-67.

policy, being an element of the superior goals of the economy is able to and should become an active element of the new economic system which is to be introduced in course of the implementation of the economic reform. The system has to contribute to more effective and rational relating production to the consumption.

Yet, returning a general monetary-market equilibrium and partial equilibria, then preventing their drastic upsetting are the prerequisites to pursue the active consumption policy by the State. The previous practice indicates that only under conditions of market equilibrium the process of rationalizing consumption structure and optimizing a consumption effect can effectively take place. It is of a primary importance for the implementation of the active consumption policy.